

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
Б.БЕЙСЕНОВ атындағы ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ**

Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасы

«Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы»

пәні бойынша

ДӘРІС МАТЕРИАЛДАРЫ

Тақырыбы:

**«Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының экологиялық
қызметі»**

*ПӘС отырысында талқыланып,
мақұлданды 2016 жылғы 31 тамыз № 1 хаттама*

Дайындаған: Ахашов А.Ғ.

Қарағанды 2016

Дәріс 6. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының экологиялық қызметі

ДӘРІС ЖОСПАРЫ (1 сағат)

Кіріспе

- 1. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының экологиялық қызметінің ұғымы мен ерекшеліктері.**
- 2. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының экологиялық қызметін құқықтық реттеу.**
- 3. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының экологияландырылған бөлімшелерінің қызметін реттейтін ведомствалық нормативтік-құқықтық актілер.**

Қорытынды

Пайдаланылған әдебиеттер

КІРІСПЕ

Жалпы Ішкі істер органдарының экологиялық қызметі – табиғатты қорғау заңнамасын қолдану, экологиялық құқықбұзушылықтардың себебін анықтау мен оларды ескерту және жою бойынша шаралар әзірлеу аясындағы қызметтер.

ҚР Конституциясы және жалпы маңызға ие табиғатты қорғау аясындағы нормативті құқықтық актілерге сәйкес, Ішкі істер органдарының экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету аясындағы қызметі халыққа қызмет етуге және жеке тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, қоғамның, мемлекеттің, заңды тұлғалардың заңды мүдделерін қылмыстық және өзге де құқыққа қайшы қол сұғушылықтардан қорғауға, сонымен қатар елдегі экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және заңнамаларға сәйкес әрекет етуге арналған.

ҚР ішкі істер органдарының экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қызметінде түзетуді талап ететін тұстары жеткілікті.

Біріншіден, бүгінде қоршаған табиғи ортаны қорғауда ішкі істер органдарының ауқымды бөлімшелері атсалысады, ал олардың қызметкерлері аталған сала бойынша өз жұмыстарында қолдану кезінде айтарлықтай қиындықтар туғызатын көптеген нормативтік актілерді жетекшілікке алады. Мұндағы берілгендер кей жағдайларда келісілмеген түрде болады, көптеген ережелер тіптен арнайы емес болып келеді.

Екіншіден, ұйымдастырушылық сипаттағы кемшіліктер бар: ПО бөлімшелерінің арасында экологиялық салмаққа ие шараларда өзара әрекет ету іс – қимылдарының болмауы; табиғатты қорғау және ветеринарлық полиция бөлімшелерінің қызметкерлер санын азайту, т.б.

Үшіншіден, ішкі істер органдарының табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау Министрлігінің органдарымен, өзге де табиғатты қорғау органдарымен өзара бірлесе әрекет ету шаралары баяу жүзеге асырылуда. Экологиялық қылмыстарды ашу процесі кезінде келесідей айтарлықтай қиындықтар туындайды, яғни табиғатты қорғау органдарынан аталған қылмыс бойынша бағытталған мәліметтер негізінен біраз уақыт өткен соң ғана келіп жетеді.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 14 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңы бойынша ішкі істер органдарына карантиндік, санитарлық және экологиялық іс-шараларды, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде өткізуге қатысуға; өзге мемлекеттік органдармен бірлесіп, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде карантиндік, санитариялық және табиғат қорғау шараларын жүргізуге қатысу, табиғат қорғау органдарына браконьерлікке қарсы күресуде жәрдем көрсету; т.б. міндеттер жүктелген.

1. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының экологиялық қызметінің ұғымы мен ерекшеліктері.

• «Ішкі істер органдарының экологиялық қызметі – табиғатты қорғау заңнамасын қолдану, экологиялық құқықбұзушылықтардың себепін анықтау мен оларды ескерту және жою бойынша шаралар әзірлеу аясындағы қызметтер.

• Қоршаған табиғи ортаны қорғау аясындағы шараларға Ішкі істер органдарының міндетті түрде қатысуын қамтамасыз ететін тікелей ұйғарымдарға ие құқықтық актілердің негізі болып 1995 жылы 21 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңы табылады.

• Аталған заң нормаларына сәйкес, ішкі істер органдарының экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету аясындағы міндеттерін келесідей жіктеп көрсетуге болады:

• қоғамдық тәртіпті (соның ішінде экологиялық) сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті (соның ішінде экологиялық) төтенше жағдайы ахуалында қамтамасыз ету;

• қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу, қылмыстарды ашу және тергеу (соның ішінде экологиялық), сондай-ақ қылмыскерлерді іздестіру;

• экологиялық істер бойынша заңнамада белгіленген өздерінің құзыреті шегінде алдын ала тергеу, анықтау мен әкімшілік іс жүргізуді жүзеге асыру;

• қажет болған жағдайларда мемлекеттік өртке қарсы қызмет органдарына өрт қауіпсіздігін қамтамасыз етуде жәрдем көрсету (орман, қорықтарда);

• мемлекеттік және өзге де табиғи объектілерді күзету;

• өзге мемлекеттік органдармен бірлесіп, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде карантиндік, санитариялық және табиғат қорғау шараларын жүргізуге қатысу, табиғат қорғау органдарына браконьерлікке қарсы күресуде жәрдем көрсету;

• Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес лицензиялық және рұқсат етушілік қызметті жүзеге асыру (браконьерлікке қатысты қару-жарақ мәселесі бойынша);

• Қазақстан Республикасының айрықша маңызды және айрықша режимді табиғи объектілерінде, аумақтарында режимдік және күзет шараларын жүзеге асыру;

• ішкі істер органдарының қарауына жатқызылған экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелері бойынша халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру.

• Сонымен қатар ішкі істер органдары:

• адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құқыққа қайшы қол сұзудан қорғауға;

• қоғамдық тәртіпті қорғауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, соның ішінде мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың жәрдемімен, ұйымдар мен азаматтардың ерікті қатысуымен қорғауға және қамтамасыз етуге (соның ішінде экологиялық тәртіп пен экологиялық қауіпсіздікті);

• қылмыстың алдын алуға, анықтауға, жолын кесуге және ашуға (соның ішінде экологиялық);

• әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алуға, анықтауға және жолын кесуге (соның ішінде экологиялық);

• алдын ала тергеуді жүзеге асыруға, анықтама жүргізуге (экологиялық қылмыстар бойынша);

• әкімшілік құқық бұзушылықтар жөніндегі (экологиялық) істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға;

• халықты құқықтық (соның ішінде экологиялық) тәрбиелеуге қатысуға, құқық тәртібінің жай-күйі мен ішкі істер органдары қызметінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы қоғамдық пікірді зерделеуге;

• авария, өрт (ормандар мен қорықтар), дүлей апат және басқа (табиғат аясында орын алған) төтенше жағдайлар зардаптарын жою кезінде қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге;

• мемлекеттік өрттен қорғау қызметі органдарына меншіктің барлық нысандарындағы объектілерде өрт қауіпсіздігі жай-күйіне бақылау жасауды жүзеге асыруда жәрдем көрсетуге (әсіресе ормандарға қатысты);

• қару мен оқ-дәрілердің (жауынгерлік оқ-дәрілерді қоспағанда) сатып алынуына, сақталуына, оларды тасымалдауға, алып жүруге, әкелуге, әкетуге және пайдалануға мемлекеттік бақылауды жүзеге асыруға, қару мен оқ-дәрілердің, жарылғыш заттардың, есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, оларға ұқсас заттардың, прекурсорлардың айналымының және олардың жұмыс істеуінің белгіленген қағидаларының сақталуын бақылауға; көрсетілген заттар, нәрселер, материалдар тұрған үй-жайларды әкімшіліктің қатысуымен тексеріп-қарауға; қаруды есепке алуға және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларда алып қоюға; азаматтардың қолындағы қаруды, оқ-дәрілерді

және оларды қолдану қағидаларының сақталуын бақылау мақсатында олар сақталатын орындарды тексеріп-қарауға; қару мен оқ-дәрілерді сақтау және пайдалану қағидалары бұзылған кезде, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген басқа да жағдайларда ұйымдар мен азаматтардан оларды алып қою туралы мәселе қоюға;

- заңдарға сәйкес ішкі істер органдарының құзыретіне жататын мәселелер бойынша лицензиялар және рұқсаттар беруді жүзеге асыруға;

- мемлекеттік маңызы бар (табиғи) объектілерді күзетуді қамтамасыз етуге;

- карантиндік, санитарлық және экологиялық іс-шараларды, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде өткізуге қатысуға міндетті.

- «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңының 11-бабына сәйкес, ішкі істер органдарының келесідей құқықтары бар:

- азаматтардан қоғамдық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті сақтауды талап етуге, құқыққа қарсы іс-қимылдар мен ішкі істер органдарының өкілеттігін жүзеге асыруға кедергі келтіретін әрекеттерді тоқтатуды талап етуге құқығы бар. Бұл талаптар орындалмаған жағдайларда тиісті мәжбүрлеу шараларын қолдануға, қылмыс пен әкімшілік құқық бұзушылық жасаған деп сезіктелген жағдайда азаматтардың жеке басын куәландыратын құжаттарды, сондай-ақ орындалуын бақылау ішкі істер органдарына жүктелген белгіленген ережелердің сақталуын тексеруге қажетті басқа құжаттарды тексеруге; кез-келген жасалған немесе әзірленіп жатқан құқыққа қарсы қол сұғу, соның ішінде олардың қарауына жатпайтындар туралы арыздар мен хабарларды қарауға, оларды тіркеуге, олардың жолын кесу, ашу, оларды жасаған адамдарды ұстау, қоғамдық қауіпті зардаптарға жол бермеу жөнінде нақтылы шаралар қолдануға (мұның барлығы экологиялық құқықбұзушылықтың алдын алу мен экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге де қатысты);

- тексеру материалдары, әкімшілік және қылмыстық (сонымен қатар экологиялық) істер бойынша Қазақстан Республикасының заң актілеріне сәйкес қажетті зерттеулер жүргізуге;

- азаматтардың қауіпсіздігіне қатер төндіретін қылмыс жасаған, әкімшілік құқық бұзған деп сезіктелген адамдардың ізіне түскен кезде не ол жерде қылмыс, әкімшілік құқық бұзушылық жасалды немесе жасалуда, жазатайым оқиға болды деп санау үшін жеткілікті мәліметтер болса, сондай-ақ дүлей апаттар, күйреулер, авариялар, эпидемиялар, эпизоотиялар және жаппай тәртіпсіздіктер кезінде азаматтардың жеке басының қауіпсіздігі мен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін азаматтардың тұрғын және басқа жайларына, оларға тиесілі жер учаскелеріне, аумаққа және үй-жайларға (дипломатиялық иммунитеті бар

шет мемлекеттер өкілдіктері мен халықаралық ұйымдардан басқа) кедергісіз кіруге және оларды тексеруге хақылы. Азаматтарға тиесілі тұрғын және басқа жайларға басып кірген жағдайлар жайында осыған уәкілдік берілген ішкі істер органдары жиырма төрт сағаттың ішінде прокурорды хабардар етуге;

- карантиндік шаралар жүргізілген кезде, сондай-ақ құрамында есірткі бар жабайы өсімдіктер жаппай өсетін, балықтың құнды тұқымдарының уылдырық шашатын жерлеріне, ұлттық парктардың, мемлекеттік қорықтар мен заказниктердің аумақтарына тиісті атқарушы органдар мен лауазымды адамдардың шешімімен бақылау-өткізу пункттерін орнатуға;

- қажет болған жағдайларда шаруашылық жүргізуші субъектілер мен азаматтардың өрт қауіпсіздігі ережелерін сақтауын тексеруде мемлекеттік өрттен қорғау қызметіне жәрдем көрсетуге;

- төтенше жағдайларда барлық тұрғын, өндірістік және басқа да үй-жайларға бөгетсіз кіруге, сондай-ақ азаматтарды құтқаруға бағытталған өзге де шаралар қолдануға өртке қарсы күрес және апаттан құтқару қызметінің күштері мен құралдарын, көлік және басқа да материалдық-техникалық құралдарды меншік нысанына қарамастан ұйымдардың байланыс және химиялық қорғану құралдарын тартуға, қажет болған жағдайда адамдарды, материалдық құндылықтарды қауіпті аймақтан көшіруге өкім жасауға; құтқару жұмыстарын жүргізу және төтенше жағдайларды жою кезеңіне цехтар мен объектілердің жұмысын тоқтатуға;

- өзге де мемлекеттік органдармен бірлесіп, меншік нысанына қарамастан ұйымдардың, азаматтардың табиғат қорғау және малдәрігерлік заңдардың талаптарын орындауын, ұйымдардың табиғат қорғау, санитариялық-эпидемиологиялық және эпизоотияға қарсы шаралар жүргізуін бақылауға; ұйымдар әкімшілігі өкілдерінің қатысуымен бұл талаптардың орындалуына тексеру жүргізуге; қоршаған ортаға қауіп төндіретін тәртіп бұзушылықтар, індеттер мен эпизоотиялар пайда болған кезде ұйымдардың, жекелеген өндірістер мен учаскелердің жұмысын ішінара немесе толық тоқтата тұруға құқылы.

-

- қалдықтарды орналастыру полигондарын жою қорларын қалыптастыру тәртібін айқындайды;

мыналарды:

- қоршаған орта сапасының нысаналы көрсеткіштерін айқындау тәртібін;

- озонды бұзатын заттарды пайдалана отырып жұмыстар жүргізуге, құрамында озонды бұзатын заттар бар жабдықты жөндеуге, монтаждауға, оған қызмет көрсетуге рұқсаттар беру тәртібін;

- озонды бұзатын заттарды тұтынуды есепке алу тәртібін;
- аумақтардың экологиялық жағдайын бағалау критерийлерін;
- жерді бағалаудың экологиялық критерийлерін;
- Каспий теңізінің солтүстік бөлігіндегі мемлекеттік қорық аймағының шекарасын;
- қалдықтарды әкелу, әкету және транзиттеу тәртібін;
- мемлекеттік реттеу объектілері болып табылатын парниктік газдар тізбесін;
- экологиялық (жасыл) инвестицияларды іске асыру тәртібін белгілейді;
- халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырады;
- аумақты төтенше экологиялық жағдай аймағы деп жариялайды және төтенше экологиялық жағдай аймағы құқықтық режимінің қолданысын тоқтату туралы шешім қабылдайды;
- өзіне Қазақстан Республикасының Конституциясымен, заңдарымен және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен жүктелген өзге де функцияларды орындайды.

Жергілікті атқарушы органдар заңға сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады, мемлекеттік экологиялық және санитарлық-эпидемиологиялық сараптамалардың қорытындылары негізінде өз құзыреті шегінде кәсіпорындарды, құрылыстар мен өзге де объектілерді салуға немесе реконструкциялауға тыйым салады немесе рұқсат береді, өз құзыреті шегінде шаруашылық қызмет объектілерінің мемлекеттік экологиялық сараптамасын ұйымдастырады және жүргізеді, қоршаған ортаны қорғау саласындағы инвестициялық жобаларды әзірлейді және оларды қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органға табыс етеді, жергілікті мемлекеттік басқару мүддесінде Қазақстан Республикасының заңнамасымен жергілікті атқарушы органдарға жүктелетін өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

ҚР қоршаған ортаны қорғау және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы уәкілетті органның өз құзыреттері бар. Елімізде мұндай арнайы құзыретті орган болып – ҚР Қоршаған ортаны қорғау министрлігі табылады. ҚР Экологиялық Кодексінің 17 бабында анықталғандай, оның келесідей құзыреті бар:

- қоршаған ортаны қорғау саласында бірыңғай мемлекеттік саясатты жүргізеді;
- өз құзыреті шегінде орталық және жергілікті атқарушы органдардың қоршаған ортаны қорғауды жүзеге асыру бөлігіндегі қызметін үйлестіреді;
- климатты және Жердің озон қабатын қорғау саласында мемлекеттік басқаруды жүзеге асырады;

- жеке және заңды тұлғалардың климатты және Жердің озон қабатын қорғау, биоәртүрлілікті сақтау, жердің шөлейттенуі мен жұтаңдауы саласындағы қызметін үйлестіруді өз құзыреті шегінде жүзеге асырады;

- өз құзыреті шегінде шаруашылық және өзге де қызмет бойынша экологиялық нормативтер мен экологиялық талаптарды бекітеді немесе келіседі;

- қоршаған орта сапасының нысаналы көрсеткіштерін әзірлейді;

- мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асырады;

- табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы лицензияларды, рұқсаттарды, шарттарды (келісімшарттарды) өз құзыреті шегінде келіседі, т.б.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 21 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңы бойынша ішкі істер органдарына карантиндік, санитарлық және экологиялық іс-шараларды, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде өткізуге қатысуға; өзге мемлекеттік органдармен бірлесіп, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде карантиндік, санитариялық және табиғат қорғау шараларын жүргізуге қатысу, табиғат қорғау органдарына браконьерлікке қарсы күресуде жәрдем көрсету; т.б. міндеттер жүктелген.

2. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының экологиялық қызметін құқықтық реттеу.

ҚР Ішкі істер органдарының экологиялық қызметінің заңнамалық негіздерін 2 топқа бөліп көрсетуге болады:

1. ҚР Конституциясы және жалпы маңызға ие табиғатты қорғау аясындағы нормативті құқықтық актілер;
2. Қоршаған табиғи ортаны қорғау аясындағы шараларға Ішкі істер органдарының міндетті түрде қатысуын қамтамасыз ететін тікелей ұйғарымдарға ие құқықтық актілер.

ҚР Конституциясы және жалпы маңызға ие табиғатты қорғау аясындағы нормативті құқықтық актілерге сәйкес, Ішкі істер органдарының экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету аясындағы қызметі халыққа қызмет етуге және жеке тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, қоғамның, мемлекеттің, заңды тұлғалардың заңды мүдделерін қылмыстық және өзге де құқыққа қайшы қол сұғушылықтардан қорғауға, сонымен қатар елдегі экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және заңнамаларға сәйкес әрекет етуге арналған.

Экологиялық заңнама дегеніміз – белгіленген тәртіпте қабылданған және қоғамдық экологиялық қатынастарды реттейтін нормативті құқықтық актілердің жиынтығы.

ҚР Экологиялық Кодексінің 2 бабы бойынша, Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және аталған Кодекс пен Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады. Қоршаған орта объектілерін қорғау мен пайдалану және ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы қатынастар Экологиялық Кодекспен реттелмеген бөлігінде Қазақстан Республикасының арнаулы заңдарымен реттеледі, яғни олар - Қазақстан Республикасының «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Заңы, ҚР Жер кодексі, ҚР Су Кодексі, ҚР Орман кодексі.

Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының келесідей негізгі принциптері бар:

- 1) Қазақстан Республикасының орнықты дамуын қамтамасыз ету;
- 2) экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- 3) экологиялық қатынастарды реттеу кезіндегі экожүйелі көзқарас;
- 4) қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеу және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік басқару;
- 5) қоршаған ортаны ластаудың және оған кез келген басқа түрде залал келтіруді болдырмау жөнінде алдын алу шараларының міндеттілігі;

6) Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылықтан бұлтартпау;

7) қоршаған ортаға келтірілген залалды өтеу міндеттілігі;

8) қоршаған ортаға әсер етудің ақылы болу және оған рұқсат алу тәртібі;

9) табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер ету кезінде неғұрлым экологиялық таза және ресурс үнемдеуші технологияларды қолдану;

10) қоршаған ортаны қорғау жөніндегі мемлекеттік органдар қызметінің өзара әрекеттестігі, үйлесімділігі мен жариялылығы;

11) табиғат пайдаланушыларды қоршаған ортаны ластауды болдырмауға, азайтуға және оны жоюға, қалдықтарды кемітуге ынталандыру;

12) экологиялық ақпараттың қолжетімділігі;

13) табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер ету кезінде ұлттық мүдделерді қамтамасыз ету;

14) Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының халықаралық құқық принциптерімен және нормаларымен үйлесуі;

15) жоспарланып отырған шаруашылық және өзге де қызметтің экологиялық қауіптілігі презумпциясы және оны жүзеге асыру туралы шешімдер қабылдаған кезде қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына әсерін бағалау міндеттілігі болып табылады.

Экологиялық заңнаманы бірнеше топтар арқылы жіктеуге болады:

- Реттеу объектісі бойынша: жалпы және арнаулы;
- Заңнамалар саласы бойынша: жер, су, орман, жер қойнауы туралы заңнама және әкімшілік, азаматтық, қылмыстық заңнама;
- Құқықтық реттеу сипаты бойынша: материалдық және іс жүргізу;
- Мазмұны бойынша: *кешенді* (ҚР Экологиялық Кодексі, «Экологиялық сараптама туралы» Заң, т.б.), *ресурстық* (ҚР Жер Кодексі, ҚР Су Кодексі, ҚР Орман Кодексі), *әлеуметтік – экологиялық* (ҚР Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Кодексі, т.б.).

Көптеген әдебиеттерде экологиялық заңнама жүйесін екі тұрғыдан қарастыру ұсынылған – көлденең және тік. Бұл жіктеудің негізгі факторы болып нормативті құқықтық акт табылады.

Заңнама жүйесін көлденең жіктеу нормативтік құқықтық актілердің мазмұны бойынша экологиялық құқықтың барлық ішкі салаларына қатысты жалпы және ішкі салалардың тек біріне ғана қатысты арнайы болып бөлінуін көрсетеді. Мұнда жалпы нормативтік құқықтық актілерге ҚР Конституциясы мен ҚР Экологиялық Кодексін, ал арнайы нормативтік құқықтық актілерге ҚР Жер кодексін, ҚР Су Кодексін, ҚР Орман кодексін, «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Занды, өзге де нормативтік құқықтық актілерді жатқызамыз.

ҚР экологиялық заңнама құрылымы тігінен нормативтік құқықтық актілердің заңдық күші белгісіне сәйкес құрылған. Заңдық күш нормативтік құқықтық актілердің заңдар мен заңға бағынышты нормативтік актілерге бөлінуіне негіз болып табылады.

Қазақстан Республикасы экологиялық заңнамасының бастауы және экологиялық құқықтың негізгі қайнар көзі болып ҚР Конституциясы табылады. Конституцияның 6 бабында көрсетілгендей, жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болады. Жер, сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін. 31 бап бойынша: «1. Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды. 2. Адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін деректер мен жағдаяттарды лауазымды адамдардың жасыруы заңға сәйкес жауапкершілікке әкеп соғады». Конституцияның 38 бабында сонымен қатар Қазақстан Республикасының азаматтарының табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндеттілігі айтылған.

Экологиялық қатынастарды реттеуде маңызды рөлге ҚР Парламентімен қабылданған заңдар мен заң күші бар ҚР Президентінің Жарлықтары ие. Оларды 3 топқа бөлуге болады:

- Жеке тұлғалардың және заңды тұлғалар мен мемлекеттің экологиялық құқықтары мен заңды қызығушылықтарын қорғау аясындағы заңнама, оған жататындар: «Халықтың радиациялық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы Заңы, "Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар туралы" 1996 жылғы Қазақстан Республикасының Заңы, т.б.
- Қоршаған табиғи ортаны қорғау туралы заңнама, оған жататындар: ҚР Экологиялық Кодексі, «Атом энергиясын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі N 93 Заңы, т.б.
- Табиғи ресурстық заңнама, оған жататындар: ҚР Жер кодексі, ҚР Су Кодексі, ҚР Орман кодексі, т.б.

Заңға бағынышты нормативтік актілерге келесілер жатқызылады:

- ҚР Парламенті мен оның палаталарының нормативті қаулылары;
- ҚР Президентінің нормативті актілері;
- ҚР Үкіметінің нормативті қаулылары;
- ҚР министрлерінің және өзге де мемлекеттік орталық органдары басшыларының нормативті құқықтық бұйрықтары;
- Мәслихаттардың нормативті құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативті құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативті құқықтық шешімдері;

- ҚР Конституциялық Кеңесінің, ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары.

Ұлттық экологиялық заңнамаға халықаралық құқықтық актілер де әсер етеді, олар – қоршаған табиғи ортаны қорғау мен табиғатты пайдалану аясындағы келісім-шарттар, келісімдер, конвенциялар. Мысалы, БҰҰ қоршаған орта бойынша 1972ж. Стокгольм конференциясының Декларациясы, Еуропадағы қауіпсіздік және қызметтестік туралы 1975 жылғы Кеңестің шешуші актісі, және т.б. Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексінің 2 бабында келесідей көрсетілген: «Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта өзгеше ережелер белгіленген болса, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады. Аталған Кодекс пен Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы қатынастарды реттейтін нормалары бар өзге де заңдарының арасында қайшылық болған жағдайда, Қазақстан Республикасы Экологиялық Кодексінің ережелері қолданылады».

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының өзіндік ерекшеліктері бар, олар:

- Бірінші ерекшелігі болып нормативтік құқықтық актілердің көптігі табылады, яғни экологиялық нормалар көптеген заңдарда, кодекстер мен заңға бағынышты актілерде кездеседі.
- Екінші ерекшелігі қоғам мен табиғаттың өзара байланысын, қарым - қатынасын реттейтін дербес басты нормативтік құқықтық актінің болмауынан көрінеді. ҚР Экологиялық Кодексі қоғам мен табиғаттың өзара байланысының бір жағын ғана қарастырып, негізінен қоршаған табиғи ортаны қорғау нормаларынан тұрады.
- Үшіншіден, заңнамалардың өзге де салаларында экологиялық нормалардың болуы. Мысалы, ҚР Қылмыстық Кодексінде «Экологиялық қылмыс», ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінде «Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылық» атты жеке тараулар бар, т.с.с.

Қазақстан Республикасы құрамына оннан аса заң мен екі жүзден астам заңға тәуелді нормативтік құжаттар кіретін дамыған экологиялық заңнамаға ие.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 2-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы

1. Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және осы Кодекс пен Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

2. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Кодекстегіден өзгеше ережелер белгіленген болса, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.
3. Осы Кодекс пен Қазақстан Республикасының қоршаған ортаны қорғау саласындағы қатынастарды реттейтін нормалары бар өзге де заңдарының арасында қайшылық болған жағдайда, осы Кодекстің ережелері қолданылады.
4. Қоршаған орта объектілерін қорғау мен пайдалану және ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы қатынастар осы Кодексте реттелмеген бөлігінде Қазақстан Республикасының арнаулы заңдарымен реттеледі.

Қазақстан Республикасы экология құқықтарының қайнар көздеріне – айналадағы табиғи ортаны қорғау, оны пайдалану, сапасын арттыру және табиғи ресурстар жөніндегі қоғамдық қатынастарды реттейтін нормативтік актілер жатады. Кейбір нормативтік актілер экологиялық заңдардың құрамына кірмеуі де мүмкін. Мысалы: Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі – экологиялық заңдарды бұзғаны үшін жауаптылықтарды реттейтін нормалардан тұрады, сондықтан ол экологиялық құқықтың қайнар көзіне жатады, бірақ экологиялық заңдылықтардың құрамына кірмейді, өйткені қылмыстық заңдардың құрамына кіреді, сол сияқты Азаматтық кодекс, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекстері де экология құқығының қайнар көздеріне жатады, бірақ экологиялық заңдардың құрамына кірмейді. Экология құқықтарының қайнар көздері белгілері бойынша үшке бөлінеді: кешенді; ресурстық; әлеуметтік - экологиялық. Экология құқықтарының кешенді қайнар көздеріне нормативтік актілер жатады, егер құқықтық реттеудің объектісіне бүкіл табиғи ресурстар мен табиғи орта жатса, оған «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексін» жатқызуға болады. Экология құқықтарының ресурстық қайнар көздеріне нормативтік актілер, егер құқықтық реттеудің объектісіне жеке табиғи ресурстар жататын болса, мұнда Жер кодексі, Су кодексі, Орман кодексі және т.б. жатады. Экология құқықтарының әлеуметтік –экологиялық қайнар көздеріне адамдардың өмір сүруіне қолайлы ортаны қамтамасыз етуге бағытталған факторлар жатады. Оған «Қазақстан Республикасында халық денсаулығын сақтау туралы», заңды жатқызуға болады. Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын жетілдіру саласында ең алдымен, дамыған елдердің экологиялық заңнамасына жақындату және халықаралық стандарттарды енгізу бағыты алынған.

Бірінші кезеңде, пәрмені қоршаған ортаның жай-күйіне әсер етуі мүмкін Қазақстан Республикасының барлық басқа да заң актілеріне табиғат қорғау нормаларын енгізу қажет. Қазақстан Республикасы заңнамасының дамығандығы мен әртараптылығы оны пайдалануда белгілі қиындықтарды да тудырады. Көптеген экологиялық заңдар өзара байланысты және бірін өзгерту басқаларын өзгертуді талап етеді, ол елеулі еңбек шығындарымен қатар Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының жалпы жүйесін бұзады, заңдар мен заңға тәуелді актілердің қайшылықтарын тудырады.

Мұнымен қатар, аталған заңдарды іске асыру үшін заңға тәуелді көптеген нормативтік құжаттар қажет болады. Қолданыстағы экономикалық институттарды есепке ала отырып, барлық табиғат ресурстары кодекстері мен заңдарын жаңа редакциясында қабылдау, сондай – ақ республикада экологиялық басқарудың жекелеген институттарын дамытуды жоспарлау қажет.

Қазақстан Республикасының заңнамасын одан әрі реформалауды экологиялық заңнама нормаларын ұлғайтуға емес, оларды жүйеге келтіру мен пәрменділігін арттыруға бағыттау қажет. Нақ осы міндетті Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын жинақтау қоршаған орта мен табиғи ресурстарды сақтау жөніндегі нормаларын қорытындылау, жүйеге келтіру және нақтылау шеше алады.

3. Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының экологияландырылған бөлімшелерінің қызметін реттейтін ведомствалық нормативтік-құқықтық актілер.

ҚР Ішкі істер органдарының экологиялық қызметті реттейтін ведомствалық нормативтік құқықтық актілеріне «Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары патрульді-бекеттік қызметінің қоғамдық тәртіпті сақтау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі» Ішкі істер министрінің 2002 жылғы 5 шілдедегі № 475 Бұйрығымен бекітілген Нұсқаулығын, «Ішкі істер органдарының лицензиялау және рұқсат беру қызметін ұйымдастыру туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2003 жылғы 1 наурыздағы № 111 бұйрығымен бекітілген Нұсқаулықты, «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 10 қарашадағы N 1433 қаулысын, «Экологиялық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес және карантиндік іс-шараларға қатысу жөніндегі ішкі істер органдарының жұмысын ұйымдастыру туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің 2007 жылғы 10 мамырдағы № 201 бұйрығымен бекітілген Нұсқаулықты жатқызуға болады.

«Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары патрульді-бекеттік қызметінің қоғамдық тәртіпті сақтау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі» Ішкі істер министрінің 2002 жылғы 5 шілдедегі № 475 бұйрығымен бекітілген Нұсқаулыққа сәйкес, жедел жағдай күрделенген кезде, төтенше жағдайлар (жаппай тәртіпсіздік, табиғи апаттар, өрт, ірі өндіріс апаттары, апат, эпидемия, эпизоотия) туындаған кезде, бұқаралық шаралар (қоғамдық-саяси, мәдени-көпшілік, спорт) жүргізген кезде патрульді-бекеттік қызмет атқарудың күшейтілген түрі енгізілуі мүмкін. Төтенше жағдайлар жұртшылықтың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін және апат-құтқару немесе қалпына келтіру жұмыстарын қажет ететін жаппай тәртіпсіздік, табиғи апат, өрт, ірі өндіріс апаттары, апаттар, эпидемия, эпизоотия туындаған кезде болады. Аталған Нұсқаулықтың 169 тармағына сәйкес, осындай жағдайларда Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ішкі істер органдары және ішкі әскерлері қауіпсіздік органдарымен өзара іс-қимыл жасай отырып келесі арнайы іс-шараларды ұйымдастырады және:

- белгіленген қоғамдық тәртіп пен жол қозғалысы қауіпсіздігін қалпына келтіру және оны демеуді;
- жұртшылықты сақтау, шығындарды есептеу, адамдарды құтқару және зардап шеккендерге қажетті көмек көрсетуді;
- қараусыз қалған мүлікті қорғауды;

- апат-құтқару және қалпына келтіру жұмыстарын жүргізуге жәрдемдесуді жүзеге асырады.

Нұсқаулықтың «Патрульді-бекеттік нарядтардың төтенше жағдайлар кезіндегі кезек күттірмейтін іс-қимылдары» атты 3 параграфына сәйкес, өрт кезінде:

- жақын жерге орналасқан өрт бөлімшесіне дереу хабарлауға және қажет кезінде жұртшылықты хабардар ету, өрт сөндіруді, адамдар мен мүлікті құтқаруды ұйымдастыру;

- өрттің туындау себептерін анықтау, оқиға болған жерді күзету және күдіктілерді ұстау, куәлар мен көргендерді анықтау шараларын қабылдау;

- зардап шеккендер болған кезде дәрігерлік көмек шақыруға немесе оларды емдеу мекемелеріне жіберуге; жанып жатқан ғимараттарға өртті жоюға жұмылдырылған адамдардан басқа ешкімді жібермеу.

«Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 10 қарашадағы N 1433 қаулысына сай, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің мамандандырылған күзет бөлімшелерінің облыстық (қалалық) басқармаларының, қалалық және аудандық бөлімдерінің (бөлімшелерінің) қызметкерлері ұйымдастыратын, мемлекеттік күзетуге жататын объектілердің тізбесі берілген, яғни:

- бактериологиялық, биологиялық, химиялық заттарды;

- жарылғыш заттарды; есірткілік, психотроптық заттарды және қатты әсер ететін уларды әзірлеу, шығару, сынау және сақтау жөніндегі ұйымдар мен объектілер;

- радиоактивті заттарды әзірлеу, өндіру, шығару, сынау және сақтау жөніндегі;

- гидравликалық және жылу электр стансалары, жылу-электр орталықтары, атом энергетикалық кешендері, қосалқы бөлгіш электр стансалары, энергия жүйелерін басқарудың орталық диспетчерлік пункттері, гидротехникалық құрылыстар, су қоймаларының коллекторлары, су жинайтын және су сорғы стансалары, т.б.

«Экологиялық құқық бұзушылықтарға қарсы күрес және карантиндік іс-шараларға қатысу жөніндегі ішкі істер органдарының жұмысын ұйымдастыру туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің 2007 жылғы 10 мамырдағы № 201 бұйрығымен бекітілген Нұсқаулықта атап көрсетілгендей, экологиялық құқық бұзушылыққа қарсы күрес және карантиндік іс-шараларға қатысу жөніндегі ішкі істер органдарының негізгі міндеттері: басқа мемлекеттік органдармен бірлескен табиғатты қорғау, карантиндік және санитариялық іс-шараларға қатысу; басқа экологиялық заңнаманы бұзушылықтарға және браконьерлікке қарсы күресте қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, молайту мен пайдалану

саласында мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдарға көмек көрсету болып табылады.

Экологиялық құқық бұзушылыққа қарсы күрес және карантиндік іс-шараларға қатысу жөніндегі ішкі істер органдарының негізгі функциялары: 1) экологиялық құқық бұзушылықтарды анықтауға, алдын алуға және жолын кесуге бағытталған іс-шараларды ұйымдастыру және жүзеге асыру; 2) ішкі істер органдарының қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, молайту және пайдалану саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдармен, экологиялық құқық бұзушылықтарды анықтауға, алдын алуға және жолын кесуге бағытталған іс-шараларды жүзеге асыру жөніндегі басқа да құқық қорғау органдарымен бірлескен іс-қимыл жасасуды ұйымдастыру.

Табиғатты қорғау полициясының штаттық қызметкерлері жоқ ҚАІБ-де қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, молайту және пайдалану саласында мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдармен, экологиялық құқық бұзушылықтарға қарсы күресте басқа да құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл жасасу және жұмысты ұйымдастыруды ҚАІБ бастығының бұйрығымен табиғатты қорғау полициясы желісі бойынша міндеттер жүктелген қызметкерлер жүзеге асырады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, ҚР ішкі істер органдарының экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қызметінде түзетуді талап ететін тұстары жеткілікті.

Біріншіден, бүгінде қоршаған табиғи ортаны қорғауда ішкі істер органдарының ауқымды бөлімшелері атсалысады, ал олардың қызметкерлері аталған сала бойынша өз жұмыстарында қолдану кезінде айтарлықтай қиындықтар туғызатын көптеген нормативтік актілерді жетекшілікке алады. Мұндағы берілгендер кей жағдайларда келісілмеген түрде болады, көптеген ережелер тіптен арнайы емес болып келеді.

Екіншіден, ұйымдастырушылық сипаттағы кемшіліктер бар: ПО бөлімшелерінің арасында экологиялық салмаққа ие шараларда өзара әрекет ету іс – қимылдарының болмауы; табиғатты қорғау және ветеринарлық полиция бөлімшелерінің қызметкерлер санын азайту, т.б.

Үшіншіден, ішкі істер органдарының табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау Министрлігінің органдарымен, өзге де табиғатты қорғау органдарымен өзара бірлесе әрекет ету шаралары баяу жүзеге асырылуда. Экологиялық қылмыстарды ашу процесі кезінде келесідей айтарлықтай қиындықтар туындайды, яғни табиғатты қорғау органдарынан аталған қылмыс бойынша бағытталған мәліметтер негізінен біраз уақыт өткен соң ғана келіп жетеді. Табиғи ресурстарға меншік құқығы және табиғатты пайдалану құқығын айтатын болсақ. Табиғи ресурстар – бұл қоршаған ортаның құрамдас бөліктері. Меншік құқық, Қазақстанның заңнамасы бойынша, қоршаған табиғи ортаның табиғи ресурстарға жататын бөлігіне қатысты ғана белгіленуі мүмкін, ол бұл ортаның басқа объектілеріне қатысты белгіленбейді. Соңғылар заңның қорғауында болады, ал меншік құқығы және пайдалану құқықтары табиғи ресурстарға ғана белгіленеді. Негізгі заттық құқық ретінде меншік құқығы танылады, ол өз мәні жағынан әрқашан да мүліктік құқық болып табылады. Табиғи ресурстарға меншік құқығында заттық құқық ретінде бірқатар ерекшеліктер бар. Бұл ерекшеліктері субъектілерге, объектілерге, табиғи ресурстарға меншік құқығын қорғауға және мазмұнына қатысты, ал бұл ерекшеліктер кейде табиғи ресурстардың түрлеі мен меншік түрлеріне қарай жіктеледі. Табиғи ресурстарға мемлекеттік меншік құқығының объектісі тек табиғи ресурстар, олар табиғи ортаның құрамдас бөліктері, одан бөлініп алынбайды. меншік құқығының объектісі болып табылатын табиғи ресурстарды табиғи ресурстардың табиғи ортадан бөлінген бөліктерімен шатастыруға болмайды. Табиғи ресурстардың заң жүзінде басқа сипатқа ие болған бұл бөліктеріне табиғи ресурстардың өздеріне қарағанда мүлде басқа құқықтық режим белгіленуі мүмкін. Мысалы, минералдық шикізат, яғни жер қойнауының жер бетіне көтерілген бөлігі, немесе техногендік минералдық құрылымдар (тау, байыту, металлургия және басқа өндіріс қалдықтары), егер контрактыда басқадай

көзделмеген болса, меншік, шаруашылық жүргізу және оралымды басқару құқығында жер қойнауын пайдаланушыға тиесілі болуы мүмкін. Табиғи ресурстарға оралымды басқару құқығы мен шаруашылық жүргізу құқығы ешқашан белгіленбейді. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 14 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Заңы бойынша ішкі істер органдарына карантиндік, санитарлық және экологиялық іс-шараларды, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде өткізуге қатысуға; өзге мемлекеттік органдармен бірлесіп, оның ішінде төтенше жағдайлар кезінде карантиндік, санитариялық және табиғат қорғау шараларын жүргізуге қатысу, табиғат қорғау органдарына браконьерлікке қарсы күресуде жәрдем көрсету; т.б. міндеттер жүктелген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылғы 30 тамыз (Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 2 ақпандағы Заңымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілген).
2. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы Экологиялық Кодексі (11.01.2015ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (1994 ж. 27 желтоқсан) (2015.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (ерекше бөлім) (1999 ж., 1 шілде, № 409) (2015.01.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
4. Қазақстан Республикасының Жер Кодексі, 2003 ж. 20 маусым. (11.01.2015ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
5. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 маусымдағы Орман Кодексі (21.11.2014ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
6. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 маусымдағы Су Кодексі № 481 (01.01.2015ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
7. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі (14.01.2015ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
8. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексі (01.01.2015ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)
9. «Жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалану туралы» 2010 жылғы 24 маусымдағы Заңы (11.01.2015ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
10. «Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» 2004 жылғы 9 маусымдағы Заңы (01.01.2015ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
11. «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» 2014 жылғы 23 сәуірдегі заңы (10.01.2015ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
12. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 7 қазандағы "Мемлекеттік күзетілуі тиіс объектілердің кейбір мәселелері" Қаулысы
13. Д.Л.Байділдинов. ҚР экологиялық құқығы. Оқу құралы – Алматы: Қазақстандағы СҚЗҚҚ «Интерлигал» баспа орталығы, 2005 ж.
14. Карасев О.И. Природные ресурсы России: Комментарий законодательства. – М., 2002. Б.31.
15. Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. - Алматы, 1996 ж.

16. Архипов И.Г. Земельное право Республики Казахстан. - Алматы: Борки, 1997 ж.
17. Боголюбов С.А. Экологическое право. Жоғары оқу орындарына арналған оқулық. –М: Норма баспасы, 2000 ж. - 448 б.
18. Бринчук М.М. Экологическое право России (Право окружающей среды) - М.: Юристъ, 1998 ж.
19. Право природопользование в СССР. – М.: Наука, 1990. Б.41.
20. Бекишева С.Ж. Экологическое право Республики Казахстан// Қарағанды:Арко-2001 ж.
21. Петров В.В. Экологическое право России М.: Изд. БЕК-1995 ж